

© Editura EIKON

**Editura Eikon este acreditată de
Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS)**

București, Calea Giulești 333, sector 6
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.librariaeikon.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Limbajul : (perspectivă filosofică) / coord., pref. de
Florea Lucaci, Oana Barbu, Cristian Gh. Bocancea. -
București : Eikon, 2026

Conține bibliografie

ISBN 978-606-49-1739-3

I. Lucaci, Florea (coord. ; pref.)
II. Barbu, Oana (coord. ; pref.)
III. Bocancea, Cristian Gh. (coord. ; pref.)

1

Design: Ada Atănăsoaei

Editor: Valentin Ajder

FLOREA LUCACI
OANA BARBU
CRISTIAN GH. BOCANCEA
(coordonatori)

LIMBAJUL

(Perspectivă filosofică)

 SAF
SOCIETATEA ARĂDEANĂ
DE FILOSOFIE

E I K O N
BUCUREȘTI, 2026

CUPRINS

7	PREFAȚĂ
13	SECȚIUNEA I. PROBLEMA LIMBAJULUI ÎN FILOSOFIA ANALITICĂ
15	Ioan Biriș, <i>Filosofia ca luptă cu limbajul natural. Gottlob Frege despre sens și referință</i>
45	Paula Pompilia Tomi, <i>Deflaționism, paradox și limbaj</i>
65	Ioan Biriș, <i>Despre specificul limbajului religios</i>
87	Gheorghe Schwartz, <i>Limbajul. Definirea termenului</i>
100	Cristian Gh. Bocancea, <i>Creier și limbaj</i>
127	SECȚIUNEA II. LIMBAJ ȘI HERMENEUTICĂ
129	Florea Lucaci, <i>Gândire și limbaj sau despre realismul ficțional al artei</i>
155	Maria Oprea, <i>Filosofie și limbaj sau despre descifrarea sensurilor</i>
179	Bogdan Oprea, <i>Hermeneutica și limbajul științific</i>
195	Regis Roman, <i>Între hermeneutica frumosului și iluzia sentimentelor. 7 povestioare</i>
215	SECȚIUNEA III. LIMBAJ, COMUNICARE ȘI PUBLICITATE
217	Anton Ilica, <i>Filosofia comunicării și a limbajului: Colegiul invizibil de la Palo Alto</i>
239	Dumitru Mărcuș, <i>Neoretorica. Argument și demonstrație în textul literar</i>
266	Cosmin Colțun, <i>Limbaj, raționalitate comunicativă și discurs</i>
292	Oana Barbu-Kleitsch, <i>Roland Barthes și limbajul publicității: semiologie, ideologie și mit</i>
321	Teodor Pătrăuță, <i>Determinism, limbaj și educație</i>

FILOSOFIA CA LUPTĂ CU
LIMBAJUL NATURAL. GOTTLOB
FREGE DESPRE SENS
ȘI REFERINȚĂ

IOAN BIRIȘ

THE PHILOSOPHY AS A
STRUGGLE WITH NATURAL
LANGUAGE. GOTTLOB FREGE
ON MEANING AND REFERENCE

Abstract. After a brief introduction, the present study comprises three parts: a) Frege's treatment of concepts as mathematical functions; b) the role of substitutions based on equality and identity in the structure of logical inferences; c) Frege's conception of meaning and reference in agreement with the thesis that philosophy is a continuous struggle with natural language. In the first part, the Lotze-Frege chain in imposing the vision on concepts as mathematical functions is emphasized. In the second part, we emphasize the fact that the Frege's splitting of an expression into argument and function leads to the very important distinction between truth value (*Wahrheitswert*) and knowledge value (*Erkenntniswert*). And in the third part we insist on the complexity of the term of reference (*Bedeutung*) and on the need to treat together (M. Dummett) the problem of truth and the problem of the referent.

Keywords: concept; function; identity; meaning; referent.

Spre deosebire de știință, filosofia pare o disciplină repetitivă, abordând mereu aceleași probleme despre ființă, cunoaștere, obiect, subiect, limbaj etc., ceea ce produce senzația că în acest domeniu n-ar exista niciun progres. Lucrurile nu stau deloc așa. Chiar dacă problemele sunt mereu reluate, perspectivele de analiză, respectiv viziunile oferite în calitate de concepție despre lume (*Weltanschauung*) sunt mult diferite atunci când au loc inovații sau invenții, oferindu-ne „lumi noi”, nevăzute sau nebănuite înainte. Așa ceva se întâmplă și în cazul lui Frege. Numit — probabil cât se poate de îndreptățit — un nou Aristotel al filosofiei și al logicii, Gottlob Frege a impus turnura lingvistică și, pe această bază, filosofia analitică, contribuind esențial la înlocuirea metodologiei aristotelice a formării conceptelor prin abstractizare cu metodologia conceptelor ca funcții.

1. Introducere

Desigur, istoria filosofiei ne oferă numeroase exemple de gânditori care și-au pus diverse probleme în legătură cu limbajul pe care îl folosim. Socrate — prin metoda sa a dialogului — încerca mereu să scoată la iveală confuziile ce apar adesea în utilizarea cuvintelor, Aristotel se străduia să ocolească sofismele apărute în limbajul obișnuit, Augustin vorbea și el de ambiguitățile limbajului comun, iar în perioada modernă Bacon îndemna sistematic la eliminarea „idolilor” (*idola fori*), Locke atrăgea atenția asupra utilizărilor confuze ale cuvintelor, iar Kant ne avertiza cu privire la iluziile ce pot apărea mai ales când utilizăm limbajul dincolo de experiență etc.

Iar dacă avem în vedere tradiția analitică din filosofie (tradiție care ne interesează în rândurile de față), nu putem uita efortul substanțial al lui Frege de a evidenția marile neajunsuri aduse de limbajul natural în

câmpul filosofiei, apoi impunerea de către Russell a teoriei descripțiilor, precum și îndârjirea lui Wittgenstein în direcția clarificării logice a gândurilor exprimate în limbaj natural și a luptei împotriva vrăjirii inteligenței de către limbaj, până la decizia lui Carnap de a elimina metafizicile produse de limbajul confuz, la clarificarea actelor de vorbire de către Austin, la susținerea filosofiei ca terapie conceptuală de către Ryle, pentru a aminti pe cei mai cunoscuți. Cu sublinierea că, în această tradiție analitică, s-au conturat în timp două atitudini accentuate față de limbaj: a) îndemnul pentru a accepta limbaje idealizate, de înlocuire a limbajului natural (sursă majoră de erori) sau de formalizare a lui (Frege, Russell, Carnap, Wittgenstein I); b) susținerea că limbajul natural nu trebuie înlocuit, ci înțeles mai bine și curățat astfel încât să putem evita pseudo-problemele (Wittgenstein II, Ryle, Austin, Strawson și alții).

În cele ce urmează, ne propunem să subliniem rolul jucat de către Gottlob Frege în susținerea tezei că, în esența sa, demersul filosofic trebuie să fie o continuă luptă cu limbajul natural, întrucât acest limbaj este, în principal, sursa majoră a confuziilor și paradoxurilor care apar în folosirea diverselor expresii. În acest scop atragem atenția (la punctul 2 al acestui studiu) că, în urma revoluțiilor care au avut loc în secolul al XIX-lea în matematici, s-a impus destul de firesc un interes crescut față de procesul de formare a conceptelor științifice, apărând, așadar, ceea ce s-a numit „problema logică” și „problema conceptuală”.

S-a conștientizat, mai ales în urma eforturilor analitice depuse de către logicianul Hermann Lotze (între discipolii cărui se număra și Frege), că vechea formă logică, adică aceea impusă de către Aristotel și enunțată de

obicei prin expresia „S este P” (adică „subiectul” este¹, se identifică prin condiția de referință cu un anumit „predicat”, precum în exemplul „Socrate este muritor”), nu corespunde tuturor expresiilor posibile, în primul rând celor de factură matematică, și că modelul de urmat în sfera conceptualizării științifice ar fi mai degrabă acela al funcțiilor matematice („ $S = f(x)$ ”). Pornind dinspre matematică, Frege va institui o nouă logică, dar și o nouă filosofie a limbajului.

Ajungând la concluzia că forma aristotelică „subiect – predicat” este una pur lingvistică, nu logică, Frege va susține că, în orice expresie din limbaj, noi nu ar trebui să căutăm neapărat „subiectul” și „predicatul” logic, ci mai ales funcția din respectiva expresie. Însă pentru a ajunge la funcție, orice expresie trebuie scindată, o parte fiind „argumentul” și cealaltă parte fiind „funcția” propriu-zisă. De exemplu, expresia sub formă aristotelică „Socrate este muritor”, amintită mai înainte, poate fi scrisă, în viziunea lui Frege, sub forma „M (x)” („x este muritor”), caz în care „este muritor” reprezintă „funcția” (acea parte a expresiei care este totdeauna *nesaturată*), iar

1 Particula „este” poate avea diferite sensuri, precum cele de apartenență, de incluziune, de atribuire de existență, de copulă etc. Pe Frege îl interesează însă în mod special sensul de *egalitate*, așa cum apare utilizat în ecuațiile aritmetice. Relația exprimată prin „este” în sensul de „egalitate”, de „ecuație”, e cu totul alta față de relația de apartenență, de incluziune sau de copulă etc. (din formula „S este P”), căci — ne spune Frege în studiul *Despre concept și obiect* — o „ecuație este reciprocabilă” (Gottlob Frege. *Scriseri logico-filosofice*, I, traducere de Sorin Vieru, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 291), în timp ce celelalte relații amintite sunt ireciprocabile. Aspectul reciprocabilității este unul deosebit de important pentru teoria lui Frege, deoarece pe baza lui se pot realiza substituirile atât de necesare inferențelor logice.

„Socrate” (un „x” concret) exprimă „argumentul”, care nu face parte din funcție, dar are menirea să o „satureze”.

Scindarea propusă de către Frege în „argument” și „funcție” (pe baza principiului contextului), nu este lipsită de complicații. După ce în lucrarea sa *Begriffsschrift* (Scrierea conceptuală) ne arată cum poate fi formalizat limbajul pentru a putea obține precizie și garanție în inferențe și deducții, Frege e convins că acestea nu se pot obține decât prin intermediul substituițiilor, adică făcând apel la relațiile de identitate și egalitate (relații care formează obiectul cercetării noastre la punctul 3 al studiului de față).

Dacă avem în fața noastră o expresie precum $a = a$, iar o altă expresie $a = b$, va fi evident că e vorba de două afirmații deosebite, căci au o valoare cognitivă diferită, prima aparținând registrului aprioric (în calitatea ei de tautologie), iar cea de-a doua fiind specifică registrului aposterioric. Pot fi substituite aceste expresii? *Luceafărul de dimineață* și *Luceafărul de seară* — exemplu dat mereu de către Frege — au același referent, planeta Venus. Asta înseamnă că *Luceafărul de dimineață* = *Luceafărul de seară* ($a = b$) exprimă o identitate?

Pentru a răspunde la o astfel de întrebare, Frege va propune să diferențiem între o identitate în valoare de adevăr (*Wahrheitswert*) și o identitate în valoare de cunoaștere (*Erkenntniswert*). Cheia explicației se găsește în operația scindării. Pentru a ușura înțelegerea, vom face apel la imaginea geometrică a divizării unui segment de către un punct, imagine pe care Frege ne-o oferă la începutul studiului său „Funcție și concept”. Ca în orice divizare (logic, în orice disjuncție), punctul de sciziune se poate afla la fel de bine și într-un segment rezultat, dar și în celălalt. Însă, observă Frege, pentru ca diviziunea să fie corectă logic, se impune ca punctul de sciziune să

fie inclus numai într-un segment rezultat, acesta îndeplinind rolul de argument (și, respectiv, de referent). Dacă aplicăm acest model realității, atunci în urma segmentării putem avea o „realitate lingvistică” și o „realitate extralingvistică”. Vom vedea astfel că pentru Frege adevărul și referința nu pot fi explicate decât împreună.

Ajungem pe această cale la studiul cel mai important al lui Frege pentru teoria sa semantică, respectiv la articolul *Despre sens și referință* (*Über Sinn und Bedeutung*, 1892), pe care îl avem în mod deosebit în vedere la punctul 4 al demersului nostru. Acest articol începe cu întrebarea dacă egalitatea (identitatea) de care s-a vorbit — *Luceafărul de dimineață = Luceafărul de seară* ($a = b$) — este o relație între obiecte sau una între numele (respectiv, simbolurile) lor? Frege precizează imediat că în *Begriffsschrift* a optat pentru a doua variantă, adică între egalitatea numelor. Numai că, procedând astfel, rezultă că egalitatea în discuție este un fapt lingvistic, o convenție între oameni (convenția că e vorba de *Luceafărul de dimineață* și convenția că vorbim despre *Luceafărul de seară*). Însă pentru cunoaștere nu interesează atât faptul lingvistic, ci mai ales faptul astronomic, care în acest caz este referentul numit „planeta Venus”.

Noțiunea de „sens” este înțeleasă de către Frege în mod obișnuit ca modalitate de prezentare a referentului. Probleme ridică însă noțiunea de *Bedeutung* (pe care noi o vom lua în sens de „referință”, de „referent”), noțiune care, după cum vom arăta, e dificil de tradus în mod univoc. Într-o expresie tocmai referentul este acela care interesează în primul rând, dar lucrurile nu sunt deloc simple. Complicațiile apar nu doar din echivocitatea termenului german *Bedeutung*, ci și din concepția lui Frege privind operația de scindare a unei expresii, fapt pentru

care suntem nevoiți să acceptăm că referentul e un fel de „hibrid”.

Cum am văzut, scindarea este în plan logic o echivalență a disjuncției, însă disjuncția nu ne oferă o explicație suficientă, ceea ce-l obligă pe Frege să conceapă explicația referinței împreună cu aceea a adevărului. Apoi, Frege e conștient că pericolul de apariție a erorilor crește pe măsură ce crește și numărul schemelor de inferență. Drept urmare, soluția este aceea de reducere — cu ajutorul substituțiilor — a schemelor de inferență la una singură, aceasta fiind, în ochii logicianului de la Jena, regula „detașării” sau figura lui *modus ponens*. Semantica are, așadar, nevoie de logică, la fel și filosofia, întrucât cu ajutorul logicii reușim să înlăturăm impreciziile și confuziile din limbajul natural.

2. De la forma logică „S este P” la funcția matematică

Fără să intrăm în amănunte de ordin istoric, vom semnală aici doar faptul că în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales după revoluțiile desfășurate în matematică (prin apariția geometriei proiective și a geometriilor ne-euclidiene), a crescut spectaculos interesul pentru procesul de formare a conceptelor științifice. Acest interes a dezlănțuit dispute aprinse în care au fost antrenati și filosofi ale căror nume sunt astăzi aproape uitate. În mod firesc s-a pus întrebarea dacă logica aristotelică a formării conceptelor și a silogisticii mai rămâne valabilă sau e nevoie de o altă concepție. A apărut, cu alte cuvinte, ceea ce Trendelenburg a numit „problema logică” și, împreună cu ea, „problema conceptuală”.

Ambele probleme sunt abordate în Logica lui Hermann Lotze, autor considerat poate cel mai influent în epocă, de ale cărui idei va ține seamă și Frege. Pentru

Lotze, metoda abstractizării — cu ajutorul căreia sunt formate conceptele în logica aristotelică — nu rezistă în noile condiții ale științei, condiții care reclamă mai degrabă metodologia funcțiilor matematice. Adică, subliniază Lotze, structura unui concept (să spunem S), nu este pur și simplu o sumă de note (a , b , c etc.) obținute prin abstractizare, respectiv nu este de forma ecuației $S = a + b + c + d$, ci de forma $S = F(a, b, c, \text{etc.})$ (F fiind simbolul pentru funcție)².

Totodată, atrage atenția același Lotze, nu se mai poate rămâne nici doar la inferențele de tip silogistic, căci în judecățile de forma „ S este P ”³, predicatul presupune o universalitate care, din păcate, nu corespunde subiectului real. De exemplu, în judecata „acest trandafir este roșu”, afirmația nu înseamnă — observă Lotze — că trandafirul deține ca proprietate un roșu general indefinit, ci înseamnă numai că „roșeața” sesizată este a acelui trandafir. Vechea formă de inferență logică, aceea a silogisticii, nu funcționează în primul rând în matematici, ne spune Lotze, domeniu în care inferențele cunosc alte forme, precum cele prin substituție, cele din proporții ori din ecuații etc.

Deși, în epocă, Frege a putut părea ca un „obscur discipol al lui Hermann Lotze”, acesta s-a dovedit a fi un creator genial: „Logica propozițiilor și logica predicatelor, interpretarea semantică, punerea logicii în conexiune cu fundamentele matematicii, logicismul — toate sunt opera, ctitoria profesorului de la Universitatea din

2 Hermann Lotze, *Logic, in three books of Thought, of Investigation and of Knowledge*, english translation, edited by Bernard Bosanquet, second edition, in two volumes, vol. I, Oxford at the Clarendon Press, 1888. § 28, p. 48.

3 *Ibidem*, § 105, p. 140.

Jena”⁴. Pornind dinspre matematică (domeniu în care era un ilustru specialist), Frege ajunge la filosofia matematicii și a logicii, dar și la filosofia limbajului, convins fiind că, începând cu matematica, toate celelalte științe, dar și filosofia au nevoie acută de o „purificare” conceptuală, de demonstrații riguroase și definiții precise, ceea ce înseamnă o luptă dură și continuă cu limbajul natural, izvor nesecat de ambiguități și non-sensuri.

Preluând teza de bază de la Lotze, de înlocuire a formei logice de tipul „ S este P ” cu forma funcției matematice, Frege face din ideea de „funcție” noțiunea centrală încă din prima sa lucrare, *Begriffsschrift* (Scrierea conceptuală). Această noțiune nu avea un sens univoc nici în matematică, fapt pentru care Frege va propune propriile inovații, un prim pas ce trebuie făcut fiind acela al distincției dintre variabile și constante⁵. Calea urmată

4 Sorin Vieru, „Studiu introductiv”, în vol. *Gottlob Frege. Scrieri logico-filosofice*, I, traducere de Sorin Vieru, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. VII.

5 Matematicianul român Petre Sergescu aprecia că, în secolul al XIX-lea, matematica a dobândit caracteristica de a analiza filosofic diferitele noțiuni. Dacă ținem seamă de faptul că mărimile din natură sunt în general schimbătoare, atunci acestea pot fi numite „variabile”. Însă, continuă Sergescu, avem două feluri de variabile: unele care cauzează schimbarea altora. Cauzele se numesc variabile independente, iar variabilele care depind de mărimea cauzei sunt numite variabile dependente sau funcțiuni. (Petre Sergescu și gândirea matematică, ediție îngrijită de Magda Stavinschi, Editura EIKON, București, 2018, p. 168). Cauchy (1789-1857) — subliniază Sergescu — a lărgit sfera noțiunii de funcție prin introducerea numerelor imaginare, ajungându-se la crearea unei noi ramuri matematice, numită „teoria funcțiilor”, motiv pentru care Volterra, la un congres științific, a putut spune că „secolul al XIX-lea e secolul teoriei funcțiilor” (*Ibidem*, p. 169), noțiunea de funcție devenind azi